

Мұқан А.О.

**Бүгінгі қазақ драматургиясы:
бағыт-бағдары мен ізденістері**

Мақала қазақ драматургиясының 2015 жылғы жетістігі мен өзекті мәселелеріне, бағыт-бағдары арналып, автор заманауи шығармашылық үдеріс пен жазушы-драматургтің театрмен шығармашылық қатынасының аяқ алысына тоқталады. Қоғамның өмір айнасы болған театр драматургтер шығармашылығында ел өміріндегі тарихи әлеуметтік мәні бар белгілі даталар – қазақ хандығының құрылуының 550 жылдық тарихы мен екінші дүние жүзілік соғыстағы жеңістің орны мен рөлі Қазақстан театрында жүріп жатқан шығармашылық ізденістерден толық көрініс табады.

Түйін сөздер: мәдениет, өнер, тарих, драматургия, пьеса, қойылым, сахна, автор, актер, режиссер.

Mukan A.O.

**Modern kazakh drama:
ways and searches**

The article is devoted to the most striking achievements and problems in the development of national drama in 2015, where the author examines the current state and creative processes in its development, analyzes the creative interaction with the drama-writer theater. The creative search of the Kazakh theater, as in a mirror reflects the processes taking place in this period in a society where one of the majorest events was the celebration of the 550th anniversary of the Kazakh Khanate and the formation of Kazakh statehood, as well as a great victory in the Second World War.

Key words: culture, art, history, dramaturgy, play, performance, stage, writer, author, actor, director.

Мукан А.О.

**Современная казахская
драматургия: пути и поиски**

Статья посвящена наиболее ярким достижениям и проблемам в развитии национальной драматургии за 2015 год, где автор рассматривает современное состояние и творческие процессы в ее развитии, анализирует творческое взаимодействие писателя-драматурга с театром. В творческих поисках казахского театра и драматургии, как в зеркале, отразились процессы, происходившие в этот период в обществе, где одним из знаменательных событий стало празднование 550-летия Казахского ханства и становление казахской государственности, а также великая победа во второй мировой войне.

Ключевые слова: культура, искусство, история, драматургия, пьеса, спектакль, сцена, автор, актер, режиссер.

БҮГІНГІ ҚАЗАҚ ДРАМАТУРГИЯСЫ: БАҒЫТ-БАҒДАРЫ МЕН ІЗДЕНІСТЕРІ

2015 жылдың 11 қыркүйегінде Астана қаласында Қазақ хандығының 550 жылдығына арналған салтанатты жиын өтті. Оған мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев қатысып: «Бүгінгі той – ең алдымен, Қазақ хандығының 550 жылдық тойы. ...Қазақ хандығы кезеңі – ат жалында күн кешкен Алаш жұртының қаһармандық дәуірі. Ел билеген хандардың өмірі майдан шебінде өтті. Қазақтың алғашқы он төрт ханының жетеуі жорық жолында қаза тапты. Осынау ұлы бабалардың биік рухына барлық ұрпақ айрықша құрметпен бас иіп, ризашылығын білдіреді.

...Біздің қасиетті жерімізді ықылым замандардан Ұлы дала деп, ал бабаларымызды Ұлы даланың ұрпақтары деп атаған. Біз – солардың жалғасымыз, Ұлы даланың мұрагерлеріміз. Осынау кең-байтақ Ұлы даланың көгінде халқымыздың бақ жұлдызы болып Жаңа Қазақстан дүниеге келді. Біздің Қазақстанымыз – ұлы істердің ұйытқысы болған Ұлы дала елі!» [1] – деген еді. Осы айтылған пікір төңірегінде өткен жылы біраз ауқымды істер атқарылды.

Ұлы даланы мекен еткен қазақтың еуропалық үлгіде кәсіби театрының 90 жылдық тарихы оның үлкен құрамдас бөлігі – драматургиясымен домбыраның қос ішегіндей қатар өріліп келеді. Есеп беріліп жатқан 2015 жыл мемлекет пен тарихтың сан қатпарына үніліп, осындай ұстанымды шығармашылығына арқау еткен жыл болып жұртшылықтың есінде қалып тарих қойнауына кетті. Жыл бойы 5 жарым ғасырлық тарихымызды сараладық, тереңдей зерттедік, көптеген жаңа дереккөздерімен қаруландық, өзіміз үшін қызықты да таңданыс тудырған жәйттермен жүздестік. Қазақ әдебиеті мен театр өнері үшін бұл жыл қалдырған үлкен рухани азық жинап, ұрпақтың талғажау ететін қорына айналдырған жауапты да жемісті жыл болды. Өткен жылы сала қалай дамыды? Қазақ театры нені азық етіп, қандай үлгідегі драматургиямен қоректенді? Пьесалардың көркемдік сапасы қай деңгейде? Пьесалардың сахнада қойылуы қалай жүзеге асып жатыр? – деген сұрақтар бүгінгі баяндамамыздың өзегі болып, соған жауап іздетеді.

2015 жылдың қазақ драматургиясындағы ерекшеліктеріне келмес бұрын драматургияға қатысты республикалық, халықаралық деңгейде өткізілген бірнеше маңызды іс-шаралар жайлы мағлұмат бере кетейік.

Біріншіден, Халықаралық ТҮРКСОЙ ұйымы мен «Еуразиялық топтың» (ERG) тарапынан 2015 жыл бір ғасырлық мерейтойына орай белгілі түрк халқының драматургі Халдун Танер жылы болып белгіленіп, Еуразиялық топ қолдауымен Түркі халықтарының драматургтері арасында осы мерейтойға арналған үздік пьесаға бәйге жарияланды. Комиссия қоржынына түркі әлемінің 18 ұлтының өкілдері жазған 109 пьеса келіп түседі. Соның ішінде қазақстандық жазушы-драматургтер тарапынан бәйгеге 16 пьеса қосылған. Халдун Танер жылы Анкарада, ТҮРКСОЙ штаб-квартирасында 2015 жылдың 8 желтоқсанда қорытындыланып, Башқұрстан (РФ), Әзірбайжан, Гагаузия, Түркіменстан және Қазақстан авторлары жеңімпаз атанды. Жерлесіміз режиссер-драматург Әкрам Ахметовтың ұйғыр тілінде жазылған «Махмұт Қашқари» пьесасы 10 мың түрік лира сыйақысымен екінші орынды иеленді [2]. Бұл есепті жылдың үлкен жетістіктерінің бірі.

Екіншіден, ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігі тарапынан жылда өткізіліп келе жатқан дәстүрлі «Тәуелсіздік толғауы». Бұл бәйгеге биыл 20-ға жуық пьесалар түсіп, комиссия отырысының шешімімен белгілі қаламгерлер Жолтай Әлмішұлының «Шамда сөнген шырақ» немесе «Әл Фараби арманы» пьесасы және Тынымбай Нұрмағамбетовтың «Мұстафа Шоқай» драмасы үздік атанып жүлделі орындардан көрінді. Белгісіз себептерге байланысты бұл ақпарат ресми түрде БАҚ бетінде жарияланған жоқ.

Үшіншіден, Қазақстан Жазушылар одағы «Еуразиялық топтың» (ERG) демеушілігімен ҚР Тұңғыш Президент қорының өткізген «Алтын тобылғы» бәйгесі. Мұнда «Бақтан өткенде» пьесасымен биіктен көрінген жас драматург Әннәс Бағдат болды [3].

Төртіншіден және бастысы, ұлттық әдебиетті қолдау мақсатында Қазақ хандығының 550 жылдығына орай ұйымдастырылған «Алаш тарихының ақиқаты» атты жабық бәйгесі жарияланып жыл аяғында бәйгенің жеңімпаздарын марапаттау рәсімі осы жерде өтті. Проза, поэзия, драматургия жанрлары бойынша жарияланған бәйгеге еліміздің түпкір-түпкірінен 200-дей шығарма келіп түсіпті. Көрнекті ақын-жазушылар, әдебиет сыншылары, театр қайраткерлерінен құралған сараптау комиссиясы жабық бәйгенің талабына сай, үміткерлерді анықтаған. Жүлдегерлер арасынан, тіпті, бұрын әдебиет саласында танылмаған қаламгерлердің көрінуін қазылық еткен комиссияның жұмысының бейта-

рап жұмысын көрсеткендей. Қалай десекте, драматургия секілді күрделі жанрда қаламы әбден ысылған қазақ театрына тұрақты жазып жүрген авторлар есімдерін көреміз.

Драматургия жанры бойынша: Бас жүлде – Иранбек Оразбаев (Алматы). 1-орын – Рақымжан Отарбаев (Атырау). 2-орын – Сұлтанәлі Балғабаев (Алматы), Думан Рамазан (Астана), Жолтай Әлмештегі (Астана). 3-орын – Нұрғали Ораз (Алматы), Кенжебай Ахмет (Жезқазған), Жәркен Бөдеш (Алматы), Мағира Қожахметоваларға (Алматы) бұйырды. Ол жайлы кезінде БАҚ жан-жақты хабарламалар берді [4].

Қуаныштысы, бәйге қорытындысы жасалар тұста жеңімпаз аталған туындылар «Ан Арыс» баспасынан қос томдық болып шығарылып оқырмандардың қолына тиді [5]. Пьесаларды оқып шығып талқылау, олардың деңгейіне, көркемдік сапасына қарай орындар бөліп беру арнайы комиссия мүшелерінің жұмысы болды. Бастысы, бәйге талабына сай туындыларды іріктеп саралай алған деген ойдамыз. Өзіміз үлкен ықыласпен жанрлық шеңбері жыр-шежіреден бастап драмалық поэма, кең тынысты тарихи полотноға ұласатын, заманауи лирика мен мистикалық драмаға ауыз артатын алуан бағыттағы шығармаларды осы жинақтан оқыдық. Бұл кітапта орын тепкен кейіпкерлер галереясы, сандық, сапалық тұрғыда өсіп, жаңара түскен. Халыққа бұған дейін хрестоматиялық ұғымдай болып кеңінен танылған үш жүзді біріктірген Абылай ханнан, күллі қазақтың ақылман кемеңгерлері бола білген Төле, Қазбек, Әйтеке билерінен бөлек, мемлекеттің іргетасын қалаған Керей мен Жәнібек сұлтандар, жолы ескіден келе жатқан Еңсегей бойлы Есім хан, Жиёмбет пен Марғасқа жыраулардың, Тәшкен билеушісі Тұрсын ханмен тайталасқан оңтүстіктің ел қамқоры болған Қанай датқа, Мұсабек батыр, Мәделіқожа ақынның, «темір нарком» атанған Жүргеновтің, батыр Бауыржан мен қайсар Мәншүктің, Шераға – Шерхан Мұртаза мен ақиық ақын Мұқағалидың көркем де сом жасалған образдарымен толықты.

Кітапқа енген пьесаларды біз жазылу бағыты мен көтерген мәселелеріне қарай біз пьесаларды шартты түрде бірнеше топқа бөлдік. Алдымен, көтерген тақырыбы мен сюжеті бұрыннан белгілі, алдыңғы буын қаламгерлер көтерген, бірақ драматургтер тарапынан қайта айналып соққан, өзіндік ой топшылаған туындыларға И. Оразбаевтың «Хан тұқымы» жыр-шежіресі және Жәркен Бөдештің «Шерата және Шынбала»

драмалық поэмасын жатқызамыз. Екі шығарма да поэзияның тілімен өріліп, кейіпкер образдары кесек, тұлғалы етіп сипатталады. Қуатты да уытты ырғақта бір деммен оқылатын, пафосқа құрылған Иранбек ағамыздың «Хан тұқымы» шығармасы осы күйінде музыкалы театр сахнасына – опера либреттосы болуға да әбден келеді.

Келесі топта Рақымжан Отарбаевтың «Нарком Жүргенов» тарихи драмасы, Думан Рамазан «Аңсар» пьесасы, Жолтай Әлмештегінің «Мырзабидің жазасы» тарихи драмасы, Кенжебай Ахметтің «Еңсегей бойлы ер Есім» тарихи драмасы, Мағира Қожахметованың «... Азат Алаш – Даңқты Алаш!» драмалары қазақ театры сахнасында бұрын қозғалмаған тарихи тақырыпты көтерген. Әр пьеса өткен тарихымыз бен ел жадында қалған тұлғалар өмірінен өзіндік қайталанбас полотнолар жасай алған. Мұнда қазақ хандығының қалыптасу, даму жолындағы көне тарихы мен XX ғасырдың 30-40 жылдар көріністері. Төңкерістен кейінгі ел қатарлы қазақ болып мәдениет пен өнер жасау, репрессияға ұрындырған зұлматты кез бен екінші дүние жүзілік соғысқа ұласқан ұрпақтың жүзін күйік шалған тарихи кезеңдер баяндалады.

Үшінші топқа Сұлтанәлі Балғабаевтың «Мәңгілік махаббат әні» музыкалық пьесасы бүгінгі күннің жастардың тұрмысы мен өмір салтын ашып суреттесе, Нұрғали Ораздың «Дөп дөңгелек дүние» мистикалық драмасында ақиық акын Мұқағалидің о дүниелік болғаннан кейін араға жылдар салып өзі жүрген, қиялына шабыт берген жерге, көп өзгере қоймаған қоғамына қайта оралуы, адамдар арасындағы мәңгілік өлмейтін өзекті тақыптардан ой қозғайды.

Тарих жылындағы жыл еткен сахнадағы жаңалықтарға тоқталар болсақ 2015 жыл тұтастай еліміздің тарихына терең үңіліп, зерделеген жыл болды. Қазақ хандығына – 550 жылдығына арналған тарихи тақырыпқа қойылға спектакльдер бұл жылдың репертуарынан ерекше орын алды. Жекеленген тарихи тұлғалар келбетін ашуға бағытталған драматургия саласында соңғы жылдары біраз туындылар көрерменмен қауышты. Сапалық тұрғыдан әр алуан деңгейде жазылған пьеса авторлары ішінен соңғы жылдары Думан Рамазанның есімі жиі аталып жүр. Ол дұрыс та. Есепте сөз болған бір жылда автордың пьесасын республиканың 5 театры сахналаған екен. Олар: «Абылайдың арманы» (Қарағанды реж. Д. Қырықбаев, Астана реж. Б. Ұзақов, Шымкент орыс драма театрында реж. Е. Оразымбетов), «Керей – Жәнібек» Шығыс Қазақстан облыстық театрында реж. Б. Ұзақов),

Б. Римова атындағы Алматы облыстық қазақ драма театрларында (реж. Б. Тоқымбаев) тұсауы кесілді. Автор үшін үлкен жетістік. Өзінің театрын, режиссерін тапқан драматург деп осы Думанды айтуға әбден болады. Осы драматургтің қатарына соңғы кезде жазу-сызуымен көрініп жүрген жас қаламгер Бағдат Әннасты қосуға болады. Ол да академиялық театрда драматургиямен арнайы айналысады, режиссер, актерлермен қоян-қолтық еңбек ете жүріп жазған пьесалары сахнаға қойылып жатыр. Оның тарихи тақырыпты көтеріп Алматыдағы Неміс театры сахнасына арнап жазған «Рух»-«На земле» лекция спектаклін [6] (Реж. Еслям Нұртазин) және М. Әуезов атындағы Қазақтың академиялық драма театры сахнасына белгілі қаламгер І. Есенберлиннің танымал трилогиясы негізінде инсценировкаланған «Алмас қылыш» (реж. А. Кәкішева) спектаклін атауға болады. Екі спектакль де автордың театрмен қоян-қолтық араласа жүріп, режиссермен және шығармашылық топпен бірлікте туындады. Ал жоғарыда атап өткен «Бақтан өткенде» пьесасы республиканың бас қалаларындағы екі театрға қабылданып, бүгінде дайындық жұмыстары жүріп жатқан болар.

Бұдан бөлек, Ш. Мұртазаның романы бойынша Е. Жуасбек инсценировкасын жасаған «Ай мен Айшасы» (реж. Т. Жаманқұлов) М. Әуезов атындағы академиялық драма театры сахнасына қойған халқымыз тарихындағы соғыс тақырыбының зардаптарын көтерген салмақты қойылымдардың бірі. Драматургтер бәйгесіне түсіп үшінші жүлде алған Ж. Бөдештің жазған шығармасының арқауы қарт қаламгер Ш. Мұртазаның «Ай мен Айшасы» болатын. Осы бағытта Ж. Шанин атындағы оңтүстік Қазақстан облыстық драма театры Әкім Таразидің «Әлия» трагедиясын, Павлодар театры Ештанаев пен Ыбраевтің «Әбілмансұр, Сабалақ, Абылайхан» тарихи драмасын, Ақмола облыстық қазақ театры акын Құдайберлі Мырзабектің Мәлік Ғабдуллиннің 100 жылдығына арналып жазылған «Батырлық жолы!» драмасын, Жезқазған театры С. Тұрғынбектің «Кейкі батыр» тарихи драмасы, Ақмола облыстық орыс театры қазақтан шыққан батыр штурман ұшқыш Хиуаз Доспанова жайлы спектакль дегендей жалғасып кете береді.

Бұл пьесаларға тән ортақ кемшіліктер бар. Шығармалар негізінен қазақ тарихы болғасын автордың материалды меңгеруде, тарихи тұлғаларды сомдаудағы әдістерінде, жазылған тақырыпты игеруде тереңдік, көркем образдар қатарының шынайы шықпай жатуы. Оқиғаны, кейіпкерді, сахнаны құруда өзіндік технологи-

ясы, ішкі жазу зертханасында қорытып барып жазу арқылы сапасы жоғары көркемдік деңгейге жету жағындағы жетіспеушіліктер. Тарихи тақырыпты көтерген автордың уақыт, кеңістік, кейіпкерлер саны, тарихи шындықтың берілу мөлшері, мазмұнды әрі жүйелі оқиғаның өрбуін қамтамасыз етуі толыққанды көркем туынды болып шығудың кепілі болмақ.

Ал енді жазылған, бірақ қойылмаған пьесалар қанша? десек ойланатын мәселелер бар. Думан Рамазанның пьесасынан басқасы қойылған жоқ. Өткен жылы өзекті болған Қазақ хандығының мерейтойы өтіп кетті. Тарихи тақырып ескірмейді, осыншама еңбек, күш-жігермен жазылған шығармалар көрерменге жетуде қиындық жолы басталды. Түйін қайдан дегенде, оған драматург те, театр да емес осы бәйгелерді өткізетін министрліктің мерейтойлық бәйге жариялау кестесінің кешеуілдеп жасалатынын ескеріп, қалыптасқан жағдайды өзгерту жайлы ұсыныс жасау керек па деген ойға қаламыз. Немесе осындай жайбасарлығымызбен ылғи кешігуде боларымызды атап өтпеске амал жоқ. Биылғы театрлар репертуары үшін жасалынып жатқан бәйге мәресіне жетті. Фанфарлар ойналып бітті, жүлделер таратылып берілді, ал алтын уақытты жіберіп алдық. Театр әрі қарай пьесаны қоюға келгенде бас тартады, тартыншақтайды. Темірді қызған кезінде соққанға не жетсін. Сынаптай сырғыған уақыттың бүгінгі талабы басқа. Жүлде алғандар пьесаны міндетті түрде театр сахна-

сына қойылуын міндеттейтін министрліктің жоғарыдан жіберетін кеңестік жүйеден қалған нұсқаулығын қолдану әдісі бізге қол емес. Сондықтан, келесі жылы аталынып өтетін мерейтой немесе тарихи датаға байланысты іс-шаралар болса, ол алдын ала қарастырылып, театрларға жылдың екінші жартысында немесе келер жылдың басында ұсынылуы керек. Қолымыздағы «Алаш тарихының ақиқаты» кітабы басылуға 2015 жылдың 26 қазанында қол қойылып бұл кітапты оқырман 2016 жылы алды [5]. Жыл қорытындысы жасаған кезде театрларымыз жеңімпаз атанған пьесаларды сахнаға жаппай қойып репертуарын дер кезінде толықтырып жатса қандай ғанибет болмақ.

Ойымызды қорыта келгенде, ұрпақтың рухани әлемін сауықтыру ісіне тек министрлік, тек жекеленген адамдар ғана емес жалпы қоғам болып жұмыла атсалысу керектігі өз-өзінен белгілі шаруа. Елбасымыздың жария еткен «Мәңгілік ел» болу идеясы қоғамды, ондағы адам капиталының апасына, елдің зор үміт артар келешегі – балалар мен жастарды туған жері мен отанын сүйетін патриот етіп тәрбиелеуді, тәуелсіз Қазақстанның рухы мықты саналы да ойлы азаматтары етіп өсірді бүгінгі күннің басымы бағыты етіп алдыңғы шепке шығарды. Осы жолда театр мен драматургия жұмыла көтерер жүк жетерлік. Оларды көтеру үшін театр қайраткерлері, жазушы драматургтер, ғалымдар бірлесіп отырып істелер жұмыс ауқымы бар.

Әдебиеттер

- 1 http://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleket-basshysy-nenazarbaev-tyn-kazak-handygynyn-550-zhyldygyna-arnalghan-saltanatty-zhiynda-soilegen-sozi
- 2 <http://www.ayb.org.tr/index.php/30-haberler/366-dogumunun-100-yilinda-haldun-taner-tiyatro-eseri-yarismasi-sonuclari-belli-oldu>
- 3 «Алтын тобылғы» әдебиет сыйлығының алғашқы жеңімпаздары // Алматы ақшамы. – 2015. 07.12.
- 4 Алаш тарихының ақиқаты // Қазақ әдебиеті. – 2015. – № 23(3501)
- 5 Алаш тарихының ақиқаты. – Алматы: Аң Арыс, 2015. – 540 б.
- 6 Мұқан А. Неміс театрында – қазақ тарихы // Егемен Қазақстан. – 2016. – №70 (28798).

References

- 1 http://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleket-basshysy-nenazarbaev-tyn-kazak-handygynyn-550-zhyldygyna-arnalghan-saltanatty-zhiynda-soilegen-sozi
- 2 <http://www.ayb.org.tr/index.php/30-haberler/366-dogumunun-100-yilinda-haldun-taner-tiyatro-eseri-yarismasi-sonuclari-belli-oldu>
- 3 Altyin tobylgi adebiet syligynyn algasky geninpazdary // Almaty aksamy. – 2015. 07.12.
- 4 Alas tarihnin aqyqati. // Qazaq adebieti. – 2015. – № 23 (3501) 13.11.
- 5 Alas tarihnin aqyqati.- Almaty: An Arys. – 2015. – 540 b.
- 6 Mukan A. Nemis teatrynda – qazaq tarihi // Egemen Kazakstan. – 2016. – №70 (28798)

5-бөлім
ЖАС ҒАЛЫМДАР

Раздел 5
МОЛОДЫЕ АВТОРЫ

Section 5
YOUNG AUTHORS